

Magdalena Pęzińska

HISTORIA BUDYNKU DAWNEGO DOMU SIEROT PRZY ULICY KROCHMALNEJ 92 W CZASACH STALINOWSKICH

Żydowski Dom Sierot przy ulicy Krochmalnej 92 (obecnie Jaktorowskiej 6)¹ wybudowany został w latach 1911–1912 z inicjatywy i wysiłkiem warszawskiej społeczności żydowskiej skupionej w charytatywnym Towarzystwie „Pomoc dla Sierot”. Gmach sierocińca zaprojektował wybitny warszawski architekt Henryk Stifelman². Mimo zniszczeń wojennych, w Warszawie wciąż możemy podziwiać wiele domów jego autorstwa. Budynek w którym Janusz Korczak/Henryk Goldszmit i Stefania Wilczyńska stworzyli ciepły dom dla dzieci w potrzebie³,

- 1 Po 1969 r. ulica Krochmalna została zabudowana blokami osiedla Za Żelazną Bramą, co przerwało jej bieg. W związku z tym w 1970 pozostałe przedwojenne fragmenty ulicy przemianowano: odcinek między Wronią a Towarową – na Kotlarską, a fragment między ul. Towarową i Karolkową, gdzie stoi dawny Dom Sierot – na Jaktorowską. Zob. *Encyklopedia Warszawy*, Warszawa 1994, s. 388.
- 2 Henryk Stifelman (1870–1938), budowniczy, architekt. Urodzony w żydowskiej rodzinie w Odessie. Studiował architekturę u Mikołaja Tołwińskiego. Od 1897 w Warszawie, gdzie ze Stanisławem Weissem prowadził biuro budowlane. Zbudowali wiele domów: m.in. kamienice przy ul. Miodowej 3, Marszałkowskiej 21, 31, 81a, Lwowskiej 3, Bagateli 13 i Bagateli 15, Gmach Wychowawczy Warszawskiej Gminy Starożakonnych im. Michała Bergsona przy Jagiellońskiej 28. Po I wojnie światowej zaprojektował Żydowski Dom Akademicki przy Sierakowskiego 7 oraz Żydowski Dom Starców przy Górczewskiej 9 (obecnie Wawelberga 10). Działacz Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości, redaktor „Przeglądu Technicznego”. <http://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/henryk-stifelman> [dostęp: 21 V 2018].
- 3 Dom Sierot działał na Krochmalnej od października 1912 (uroczyste otwarcie dopiero w lutym 1913) do listopada 1940. Wówczas musiał się przenieść na teren utworzonego przez okupanta getta, do budynku Gimnazjum Handlowego im. Józefa i Marii Roeslerów przy ulicy Chłodnej 33. Z kolei gimnazjum zajęło budynek Domu Sierot na Krochmalnej, który stanowił siedzibę szkoły do wybuchu powstania w sierpniu 1944.

również szczęśliwie ocalał. Komisja Biura Odbudowy Stolicy, która tuż po wojnie sporządzała inwentaryzację stanu zachowania stołecznych nieruchomości, orzekła, że wszystkie domy przy ulicy Krochmalnej, na odcinku od Towarowej do Karolkowej, są całkowicie zniszczone i nie nadają się do odbudowy. Wyjątkiem był budynek Domu Sierot. Swój względnie dobry stan zachowania zawdzięczał on temu, że w czasie okupacji zajmowało go niemieckie wojsko⁴.

Historia budynku w pierwszym dziesięcioleciu po II wojnie światowej nie została dotąd dokładnie przebadana. Wiadomo było, że budynek do drugiej połowy lat pięćdziesiątych nie pełnił funkcji domu dziecka, lecz był wykorzystywany na cele państwowo-partyjne. Wydawało się, że z tego okresu nie zachowały się żadne dokumenty dotyczące nieruchomości przy Krochmalnej 92⁵. Odtworzenie historii Domu Sierot w pierwszym okresie kształtowania się władzy ludowej stało się możliwe dopiero dzięki materiałom odkrytym w 2014 roku w zbiorze dawnego Archiwum Akt i Planów Wydziału Rozwoju Regionalnego Mazowieckiego Urzędu Wojewódzkiego (MUW).

Archiwum powstało w latach siedemdziesiątych XX wieku na mocy decyzji ówczesnego prezydenta m.st. Warszawy, Jerzego Majewskiego⁶, który zarządził, by akta architektoniczne nieruchomości z terenu wszystkich ówczesnych dzielnic Warszawy zostały scalone i umieszczone w jednym miejscu. Zasób ten, na który składają się materiały archiwalne wieczystego przechowywania, jest znakomitym, ale ciągle mało znanym i niewykorzystanym źródłem do badań nad przeszłością urbanistyczną Warszawy, dlatego warto o nim opowiedzieć tu nieco szerzej⁷.

Zespół liczy 750 metrów bieżących akt; przeważa dokumentacja powojenna. Zawiera materiały o bardzo zróżnicowanym charakterze: projekty, rysunki, plany architektoniczne, ale także dokumentację aktową, czyli korespondencję

4 T. Klimaszewski, *Verbrennungskommando Warschau*, Warszawa 1984, s. 24.

5 W latach dziewięćdziesiątych XX w. podjęto starania odnalezienia dokumentacji domu, kiedy gmina żydowska wystąpiła z roszczeniami do władz powiatu warszawskiego. Próby ponowiono w 2010 r., w związku z planowanym generalnym remontem budynku, również bez sukcesu.

6 Jerzy Majewski (ur. 1925), inżynier, działacz polityczny. Od 1967 do 1973 przewodniczący Prezydium Rady Narodowej m.st. Warszawy, a w latach 1973–1982 prezydent Warszawy. Pełnił też funkcje partyjne: od 1968 do 1981 w Komitecie Centralnym Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (dalej: KC PZPR). Od 1969 do 1976 poseł na Sejm PRL V i VI kadencji.

7 Od pierwszej połowy lat siedemdziesiątych zbiór znajdował się w Pałacu pod Blachą, w którym mieścił się wówczas Wydział Urbanistyki i Architektury Urzędu m.st. Warszawy (dalej: WUIA UM). Po 1989 archiwum trafiło do Mazowieckiego Urzędu Wojewódzkiego (MUW) i niestety zostało przeniesione do wilgotnej piwnicy parterowego budynku przy ul. Bohaterów Getta 4. Miejsce to nie spełniało norm wymaganych przepisami prawa dla magazynów, w których przechowuje się materiały archiwalne. W dodatku w marcu 2006 pomieszczenie zostało zalane, w wyniku czego zniszczeniu uległa znaczna część zasobu. Zły stan akt spowodował również, że były one udostępniane tylko do 2006, a w późniejszym okresie jedynie do wglądu na miejscu tylko pracownikom prokuratury i prokuratury. W czerwcu 2008, za zgodą Archiwum Państwowego m.st. Warszawy (dalej: APW), podjęto działania mające na celu przejęcie i uratowanie przez Urząd m.st. Warszawy (dalej: UM) cennego zbioru. UM, zawierając porozumienie z Mazowieckim Urzędem Wojewódzkim, pokrył koszty ratowania zbioru. Dokumentacja została oczyszczona, wstępnie zewidencjonowana i przewieziona do magazynu Archiwum Zakładowego UM (dalej: AZUM) w Pałacu Kultury i Nauki. Ewidencja została sporządzona na podstawie pierwotnych spisów, które niestety nie były jednolite, np. adresy nieruchomości nierzadko były przedwojenne. Dodatkowo część akt została wyłączona i umieszczona w odrębnych podzespółach, takich jak np. kościoły, teatry, kina.

1. Ruiny Domu Sierot przy ul. Krochmalnej 92 (obecnie Jaktorowskiej 6) - widok od frontu, listopad 1946, aut. NN., ze zbiorów Archiwum Urzędu m.st. Warszawy / Ruins of the Dom Sierot at 92 Krochmalna (currently 6 Jaktorowska), front view, November 1946, author unknown, Warsaw Town Hall archives collection

i fotografii: korespondencję właścicieli kamienic, willi czy zakładów rzemieślniczych z Wydziałem Inspekcji Budowlanej Zarządu Miejskiego m.st. Warszawy (WIB ZMW), wnioski z prośbą o odbudowę lub remont budynków, pisma kierowane do Wydziału Urbanistycznego BOS. Mieszkańcy niejednokrotnie dołączali fotografie obrazujące stan zniszczeń budynków i projekty architektoniczne odbudowy. Zdarzało się, że dostarczali oryginalne projekty budynków lub fotografie z lat przedwojennych, które posiadali. Dzięki temu zgromadzona została cenna dokumentacja, w tym materiały, które cudem przetrwały zawieruchę wojenną. Fotografie dołączone do akt nie tylko dokumentują stan zniszczeń popowstaniowej Warszawy, kamienic, willi, warsztatów i fabryk, ale często obrazują też życie codzienne, które toczyło się na ulicach odradzającej się stolicy.

W archiwum zachowały się trzy teczki z lat 1946–1957 dotyczące budynku przy Krochmalnej 92. Jedna zawiera plany architektoniczne odbudowy obiektu, dwie pozostałe – korespondencję urzędową. Zachowały się też trzy fotografie budynku Domu Sierot z listopada 1946 roku⁸. Widać na nich wyraźnie, że budynek był wypalony, ale stan murów był relatywnie dobry, nie wykazywał pęknięć i odkształceń. Niestety dach należało odtworzyć. Atyka ściany frontowej była przepalona i częściowo spękana. Czy dlatego w projekcie odbudowy z 1947 roku postanowiono ją pominąć? Nie wiadomo, ale w ten sposób przepadła możliwość odtworzenia miejsca na poddaszu, gdzie swój pokój w Domu Sierot miał „Pan Doktor”⁹.

8 Fotografie nie są datowane, ale zostały złożone wraz z projektem odbudowy, zatem wykonano je zapewne w listopadzie lub grudniu 1946 r.

9 I. Merżan, *Aby nie uległo zapomnieniu. Rzecz o Domu Sierot*, Warszawa 1987, s. 29.

Drugi budynek na posesji, mały parterowy domek frontowy, nie przetrwał. Zniszczony, wypalony do szczytu, zgodnie z opinią rzeczoznawcy nie nadawał się do odbudowy i zalecono jego rozbiórkę¹⁰. Dokumentacja BOS zgadza się z odnalezionymi fotografiami: „budynek frontowy, parterowy, wypalony. Budynek w głębi/gimnazjum handlowe¹¹ posiada stropy w całości [...] i nadaje się do odbudowy”¹². Dzięki zapisom z oględzin pracownika BOS, wiemy również, że stan zachowania sąsiadujących z Domem Sierot budynków był zdecydowanie gorszy. Z ulicy Krochmalnej, od Przyokopowej (obecnie Towarowa) zostały tylko ruiny. Żadna z kamienic mieszkalnych od numeru 80 wzwyż nie nadawała się do odbudowy, wszystkie mury były doszczętnie wypalone, z wyjątkiem domu na posesji Wolska 15, graniczącej od tyłu z nieruchomością, na której był posadowiony Dom Sierot¹³. Większość zniszczonych kamienic już w 1947 roku została rozebrana.

W zrujnowanej Warszawie każda nadająca się do wykorzystania nieruchomość była na wagę złota, nic dziwnego, że znalazło się wielu chętnych do zagospodarowania ocalałego z pożogi wojennej gmachu dawnego Domu Sierot. Środowiskiem, które z oczywistych i naturalnych względów czuło się uprawnione do przejęcia domu przy Krochmalnej, aby móc kontynuować misję Janusza Korczaka, było grono jego dawnych współpracowników. Grupa, do której należeli m.in.: Barbara Abramow¹⁴, Igor Newerly¹⁵, Michał Wróblewski¹⁶ i Stanisław Żemis¹⁷, zrzeszona była w Komitecie Uczczenia Pamięci Janusza Korczaka (zwany również Komitetem Korczakowskim), który ukonstytuował się w październiku 1946 roku w Warszawie przy Robotniczym Towarzystwie Przyjaciół Dzieci (RTPD)¹⁸. Komitet natychmiast wystąpił do BOS

10 AZUM, Dokumentacja byłego Archiwum Akt i Planów (dalej: DAAP), Krochmalna 92, 11/3766, W. Szablewski, *Protokół z oględzin budynków na nieruchomości nr 92 przy ul. Krochmalnej oraz budynków przyległych do tej nieruchomości*, 25 XI 1946. We frontowym domku mieszkali pracownicy Domu Sierot wraz z rodzinami (m.in.: praczka, dozorca).

11 Gimnazjum handlowe Roeslerów, działające od 1919 r. przy ul. Chłodnej 33 pod nazwą Państwowa Szkoła Kupiecka Męska im. J. i M. Roeslerów.

12 APW, BOS, 72/25/0/-/7242, Krochmalna 92, nr hip. 3076 A.

13 AZUW, DAAP, Krochmalna 92, 11/3766; W. Szablewski, *Protokół...*, s. 1.

14 Barbara Abramow z domu Szejnbaum (1908–1973), aktorka, aktywna działaczka Komitetu Korczakowskiego, wychowanka, a później wychowawczyni w Domu Sierot na Krochmalnej 92, pierwsza żona Jerzego Abramowa/Igora Newerlego, matka pisarza Jarosława Abramowa-Newerlego.

15 Jerzy Abramow/Igor Newerly (1903–1987), pisarz, działacz społeczny, od 1926 sekretarz Janusza Korczaka. W 1932 przejął od niego redakcję „Małego Przeglądu”, który redagował do 1939. W czasie II wojny światowej działał w konspiracji (m.in. wytwarzanie broni). Po aresztowaniu przez gestapo w 1942 więzieniu obozów koncentracyjnych (Majdanek, Auschwitz, Sachsenhausen-Oranienburg, Bergen-Belsen). Po wojnie członek PPS/PZPR (do 1966), działacz Związku Literatów Polskich i opozycji – m.in. w ramach pomocy zatrudniał fikcyjnie Jacka Kuronia jako swojego sekretarza. Autor wielu książek, m.in.: *Żywe wiązanie, Zostało z uczyty bogów*. Ojciec pisarza Jarosława Abramowa-Newerlego.

16 Michał Wróblewski (Mojsze „Misza” Wasserman; 1911–1993), wychowawca w Domu Sierot (1931–1942), od 1944 oficer Ludowego Wojska Polskiego, aktywny działacz Komitetu Korczakowskiego, od 1969 na emigracji w Szwecji.

17 Stanisław Żemis (1902–1978), nauczyciel, wychowawca, działacz społeczny. W latach trzydziestych XX wieku kierownik szkoły Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci (RTPD) na Żoliborzu. W czasie II wojny światowej działał w partyzantce. W 1944 prezydent Siedlec, później naczelny dyrektor Lasów Państwowych. Po utracie wzroku w 1950, działacz Polskiego Związku Niewidomych, pracujący na rzecz bibliotek i czasopism dla niewidomych, pracownik żoliborskiego domu kultury.

18 Biuletyn RTPD, 1947, nr 3/4, s. 9, tamże nr 4/5, s. 4.

2. Ruiny Domu Sierot przy ul. Krochmalnej 92 (obecnie Jaktorowskiej 6) - widok od tyłu, listopad 1946, aut. NN., ze zbiorów Archiwum Urzędu m.st. Warszawy / Ruins of the Dom Sierot at 92 Krochmalna (currently 6 Jaktorowska), back view, November 1946, author unknown, Warsaw Town Hall archives collection

z wnioskiem o pozwolenie na odbudowę Domu Sierot¹⁹. Chodziło o to, aby dom został przyznany RTPD, co umożliwiłoby stworzenie tam domu dziecka. I z taką prośbą Komitet zwrócił się do Zarządu Miejskiego w Warszawie²⁰.

Wniosek spotkał się z odmową. Historia domu związanego z działalnością Towarzystwa „Pomoc dla Sierot”, tak ważnego dla przedwojennej warszawskiej społeczności żydowskiej, nie była dla władz decydująca, a Komitet nie miał wystarczającej siły przebicia, by wywalczyć reaktywowanie placówki. Mimo że członkowie komitetu utrzymywali osobiste kontakty z działaczami lewicowymi, którzy stali się ważnymi osobistościami w nowej rzeczywistości politycznej po 1945 roku, nie udało się wówczas utworzyć na Krochmalnej domu dziecka²¹.

Gmach przeznaczony został na potrzeby Stołecznego Komitetu Polskiej Partii Socjalistycznej (SK PPS)²², który – równoległe z Komitetem Korczakowskim – prowadził starania o przejęcie budynku. BOS wydał zgodę na

19 AZUW, DAAP, Krochmalna 92, 11/3766, Pismo BOS do Komitetu Korczakowskiego z 6 XI 1946.

20 Biuletyn RTPD, 1947, nr 3/4, s. 9.

21 M.in.: Stanisław Szwalbe (1898–1996), działacz spółdzielczy, współorganizator Warszawskiej Spółdzielni Mieszkaniowej, wicemarszałek Sejmu Ustawodawczego, członek PPS/PZPR; również Bolesław Bierut, który na początku lat dwudziestych XX wieku był związany z Towarzystwem „Nasz Dom”, działał także w WSM na Żoliborzu, sąsiad Barbary Abramow i Igora Newerlego. Zob. J. Abramow-Newerly, *Lwy mojego podwórka*, Warszawa 2018.

22 AZUW, DAAP, Krochmalna 92, 11/3766, pismo SK PPS do Wydziału Inspekcji Budowlanej z 27 I 1947.

odbudowę dawnego Domu Sierot, ale pozwolenie na jego użytkowanie było czasowe. Dom miał być użytkowany tylko do końca 1955 roku. Po tym czasie najemca zobowiązany był opuścić budynek i oczyścić teren. Okazało się bowiem, że zgodnie z postanowieniem BOS z 30 października 1946 roku sytuacja budynku przy Krochmalnej 92 jest sprzeczna z opracowanym planem zagospodarowania przestrzennego Warszawy²³. A zatem, mimo względnie dobrego stanu zachowania, budynek i tak przeznaczony był do wyburzenia. Po 1955 roku na oczyszczonej posesji miała zostać posadzona zielen²⁴.

Dawny budynek Domu Sierot, zgodnie z intencją inwestora, miał być przeznaczony na działalność Komitetu Dzielnicowego PPS Warszawa-Wola²⁵. W związku z tym architektoniczne plany remontu, przygotowane przez SK PPS, zakładały zmianę funkcji budynku. Projekt przewidywał stworzenie na parterze sali kinoteatru z wydzieloną kabiną projektora. Sala główna, jak i balkon, miały być przeznaczone na widownię. Ponadto przewidziana była garderoba dla aktorów, poczekalnia, szatnia, a nawet palarnia połączona z bufetem. Na pierwszym piętrze miały mieścić się sale zebrań oraz biura, a na drugiej kondygnacji, oprócz biur, sala konferencyjna²⁶. Projekt złożony został do Wydziału Inspekcji Budowlanej Zarządu Miejskiego w m.st. Warszawie (WIB ZMW). Następnie trafił (z prośbą o opinię) do Wydziału Urbanistyki BOS. W styczniu 1947 roku BOS podtrzymał swoją zgodę na odbudowę domu²⁷. 22 lutego 1947 roku projekt został ponownie przyjęty przez WIB ZMW, a ostatecznie zatwierdzony, po licznych poprawkach, w lipcu 1947 roku²⁸. Koszty realizacji inwestycji wzięła na siebie PPS.

Uzyskanie pozwoleń nie było jedynym problemem, z którym musiała uporać się PPS. Sprawę przejęcia domu komplikowała obecność dzikich lokatorów. Budynek zamieszkiwało pięć rodzin, w tym dziewięcioro dzieci. Mieszkańcy zajmowali sutereny, które zachowały się w stosunkowo dobrym stanie, i nie zamierzali ich opuszczać²⁹. Ostatecznie nakazy eksmisyjne zostały skutecznie doręczone na jesieni 1947 roku³⁰, ale nadchodząca zima uniemożliwiła ich realizację. Dopiero wiosną niechciani lokatorzy opuścili swoje mieszkania urządzone w ruinach dawnego Domu Sierot.

W kwietniu 1948 roku, równo rok od złożenia pierwszego projektu, odbudowa budynku wreszcie ruszyła³¹. Nie bez przeszkód, ponieważ ze względu na niedopełnienie formalności prace zostały na pewien czas wstrzymane³².

23 Dekret z 2 IV 1946 (Dz. URP nr 16 poz.109 art.34).

24 AZUW, DAAP, Krochmalna 92, 11/3766, pismo BOS do SK PPS z 30 X 1946.

25 Tamże, pismo Warszawskiej Dyrekcji Odbudowy (dalej: WDO) do WIB ZMW z 1 VI 1947.

26 AZUW, DAAP, Krochmalna 92, 11/3764, Projekt odbudowy budynku przy ul. Krochmalnej 92.

27 AZUW, DAAP, Krochmalna 92, 11/3766, pismo BOS do WIB ZMW z 17 I 1947.

28 Tamże, pismo z WIB ZMW do WDO 3 VII 1947.

29 AZUW, DAAP, Warszawskiej 92, 11/3765, 11/3766, pismo SK PPS do WIB ZMW z 23 VII 1947.

30 AZUW, DAAP, Krochmalna 92, 11/3765, pismo WIB ZMW do Starostwa Grodzkiego Zachodnio-Warszawskiego z 30 VIII 1947.

31 AZUW, DAAP, Krochmalna 92, 11/3764, protokół Prezydium Rady Narodowej m.st. Warszawy (dalej: PRN) w sprawie stanu bezpieczeństwa sali widowiskowej w budynku KW PZPR z 2 XI 1950, s. 4.

32 AZUW, DAAP, Krochmalna 92, 11/3766, zarządzenie o wstrzymaniu robót budowlanych z 3 V 1948.

PPS, mimo poniesionych kosztów, nie dane było jednak ukończenie odbudowy i rozpoczęcie działalności w wyremontowanym gmachu.

Tuż przed zakończeniem prac budowlanych historię odbudowy domu przy Krochmalnej 92 komplikuje wielka polityka. Po wchłonięciu PPS przez Polską Partię Robotniczą na tzw. Zjeździe Zjednoczeniowym 15 grudnia 1948 roku, nowym właścicielem domu został Warszawski Komitet PZPR³³. Prace budowlane na wiosnę 1949 roku kończy zatem już nowy inwestor. W marcu budynek został oddany do użytku³⁴. Inauguracją była pozjazdowa konferencja sprawozdawczo-wyborcza Komitetu Dzielnicowego PZPR Warszawa-Wola, który, jak się wydawało, będzie dysponentem nieruchomości. Tak się jednak nie stało. W listopadzie 1949 roku budynek stał się ostatecznie siedzibą Warszawskiej Szkoły Partyjnej (WSP) stołecznej PZPR³⁵.

Podobnych placówek kształcących działaczy partyjnych do pracy w terenie było w czasie formowania się władzy ludowej wiele³⁶. Jednak ta na Krochmalnej stała się największą „kuźnią kadr” aparatu partyjnego w Warszawie. Na szkołę władze partyjne nie szczędziły grosza. Zarówno kadra nauczycielska, jak i studenci (stypendia) byli dobrze opłacani. Szkoła miała ogromny księgozbiór (ponad 30 tysięcy tomów), wszelkie pomoce naukowe, maszyny do pisania, biurka. Sala na parterze pełniła funkcję kina, odbywały się tam akademie i odczyty³⁷. Seanse filmowe miały charakter zamknięty, niedostępne były dla szerszej publiczności³⁸. Szkoła miała własną stołówkę z obiadami opłacanymi przez partię, co w ciężkich powojennych czasach było bezcenne.

Przez szkołę rocznie przewijało się około 150 działaczy, którzy kształcili się na różnorodnych kursach³⁹. Z dokumentów wynika, że kształcenie kadr szło opornie⁴⁰, mimo że przykładano wielką wagę do kwalifikacji kandydatów⁴¹. Przez cały okres funkcjonowania szkoły nie spełniała ona pokładanych w niej oczekiwań. Wykładowcy, starzy działacze komunistyczni, narzekali, że studenci nie wykazują pożądanego zaangażowania ani talentów. Placówka

33 AZUW, DAAP, Krochmalna 92, 11/3764, protokół PRN w sprawie stanu bezpieczeństwa sali widowiskowej w budynku KW PZPR z 2 XI 1950, s. 1.

34 Tamże.

35 Pierwszym kierownikiem szkoły był Wacław Poterański (1917-1972), działacz komunistyczny, w czasie wojny w Gwardii Ludowej/Armii Ludowej, walczył w powstaniu warszawskim. Członek PPR/PZPR, historyk ruchu robotniczego. Wykładowcą był również Leon Kamaszewski (1907-1973), działacz komunistyczny, członek Komunistycznej Partii Polski, również oficer GL/AL, działacz PPR/PZPR. Jednakże identyfikacja większości kadr, w tym także późniejszej kierowniczkii WSP Barbary Czajkowskiej (nie udało się ustalić jej biogramu), przysparza trudności. Prawdopodobnie kadra nauczycielska nie składała się ze znanych działaczy komunistycznych.

36 M.in.: Centralna Szkoła PZPR (1948-1957), Instytut Kształcenia Kadr Naukowych (1950-1957), zob. B. Dymek, *Pracownicy etatowi PZPR (1948-1954)*, „Z pola walki”, 1983, nr 2-3, s. 73-106.

37 AZUW, DAAP, Krochmalna 92, 11/3765, sprawozdanie PRN z 11 X 1950.

38 AZUW, DAAP, Krochmalna 92, 11/3764, protokół PRN w sprawie stanu bezpieczeństwa sali widowiskowej w budynku KW PZPR z 2 XI 1950.

39 APW, Warszawski Komitet Wykonawczy PZPR (dalej: WKW PZPR), 170. Organizowano kursy trzytygodniowe, sześciomiesięczne, a nawet roczne, o różnym poziomie zaawansowania.

40 APW, WKW PZPR, 174, k. 5.

41 Kandydatów do WSP teoretycznie wybierano bardzo starannie, ale decydowała „dojrzałość klasowa” i „chęć szczerą”. Przyszli słuchacze nie musieli mieć średniego wykształcenia, często nie mieli nawet ukończonej szkoły podstawowej.

była „niewydolna”⁴². Jednak historia szkoły partyjnej w dawnym Domu Sierot została zapomniana lub przemilczana z innego powodu. Czas jej funkcjonowania pokrywał się z okresem uznanym po 1956 roku za stalinowski okres błędów i wypaczeń. Nie było czym się chwalić, a i wybitnych absolwentów Warszawska Szkoła Partyjna nie wydała.

Mimo że budynek należał do partii sprawującej władzę, pozwolenie na jego użytkowanie było nadal czasowe. Gmach kolidował z rozwojem przestrzennym tej części stolicy i był przeznaczony do wyburzenia⁴³. Zgodnie z wciąż obowiązującymi wytycznymi BOS, w końcu 1955 roku nastąpiła wyprowadzka szkoły z budynku przy Krochmalnej do nowej siedziby przy ulicy Stępińskiej 19/21⁴⁴. Zbiegło się to ze zmianami politycznymi, które wkrótce przyniósł polski Październik. Z czasem szkoła została wygaszona. Ostatni absolwenci ukończyli kursy w 1956 roku⁴⁵. PZPR zorganizowała nowe formy kształcenia, placówkę z Krochmalnej zastąpiono Centralnym Ośrodkiem Szkolenia Partyjnego, który miał „po nowemu” edukować przyszłe kadry.

Jak to się stało, że budynek w 1955 roku zmienił właściciela i było możliwe kontynuowanie w jego murach działalności na rzecz dzieci, dla której w 1912 roku został zbudowany staraniem żydowskiego Towarzystwa „Pomoc dla Sierot”? Złożyło się na to kilka elementów. Oprócz okoliczności już wspomnianych (opuszczenie budynku przez PZPR zgodnie z wytycznymi BOS z 1946 roku, likwidacja szkoły partyjnej), decydującym czynnikiem było reaktywowanie się w 1955 roku Komitetu Korczakowskiego, którego celem było uczczenie pamięci Janusza Korczaka i przywrócenie budynkowi na Krochmalnej jego dawnej funkcji. 28 października 1956 roku odbyła się skromna uroczystość odsłonięcia pamiątkowej tablicy na gmachu dawnego Domu Sierot⁴⁶.

Inicjatywie tej sprzyjały władze Warszawy⁴⁷. Okolicznością ułatwiającą przejęcie budynku przez Komitet Korczakowski było to, że BOS już nie istniało, a decyzje w kwestiach zarządzania nieruchomościami Warszawy mogły podejmować władze miasta. Inwestorem, który zlecił wykonanie projektu adaptacji budynku partyjnego na dom dziecka⁴⁸, został Wydział Oświatowy Prezydium Rady Narodowej w Warszawie. Inauguracja działalności Domu Dziecka nr 2 im. Janusza Korczaka nastąpiła 11 września 1958 roku.

42 APW, WKW PZPR, s. 170, k. 178. Stefan Staszewski, I sekretarz KW PZPR ocenił system kształcenia WSP jako całkowicie niewydolny (19 X 1955).

43 AZUW, DAAP, Krochmalna 92, 11/3767, pismo BOS z 11 XI 1949.

44 APW, WKW PZPR, 754.

45 Tamże.

46 S. Żemis, w *XV rocznicę śmierci Janusza Korczaka*, „Głos Nauczycielski”, 1957, nr 35, s. 2.

47 Decydowały prywatne kontakty; w kluczowym momencie (1955–1956) przewodniczącym Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Warszawie był architekt Janusz Zarzycki, który był szwagrem Zofii Wróblewskiej, działaczki Komitetu Korczakowskiego (żona Michała Wróblewskiego).

48 AZUW, DAAP, Krochmalna 92, 11/3764, założenia do projektu adaptacji budynku przy ul. Krochmalnej nr 92 w Warszawie na „Dom Dziecka im. Dr. Korczaka” z 10 V 1957. Budynek został przebudowany na potrzeby domu dziecka, ale nie wrócono do pierwotnej, przedwojennej wersji m.in.: zamiast dwóch dużych sypialni dla dzieci (każda na 50 osób) stworzono kameralne kilkuosobowe pokoje, w których można było zachować intymność; główna aula została ozdobiona płaskorzeźbami w stylu socrealistycznym.

Dom istnieje do dziś. Przetrawienie pożogi wojennej dawnego budynku Domu Sierot Janusza Korczaka (samo w sobie niezwykle i szczęśliwe) nie gwarantowało mu ocalenia i doczekania naszych czasów. Już w 1946 roku był on przeznaczony do rozbiórki, jednak zbieg korzystnych okoliczności zapobiegł tej stracie. Wydaje się, że decydujący dla zachowania budynku był fakt, że w okresie stalinowskim ważna instytucja partyjno-państwowa w trybie pilnym potrzebowała go na siedzibę. Posiadając wpływy i środki na jego odbudowę, roztoczyła – mimowolnie – parasol ochronny nad dawnym Domem Sierot. Po 1956 roku, dzięki systemowej odwilży oraz instytucjonalnym zmianom i przetasowaniom, pieczę nad budynkiem przejęły władze Warszawy, które dzierżą ją do dziś. Jednakże zabytkowy budynek i obecnie nie jest bezpieczny⁴⁹. Nie został wpisany do rejestru zabytków, choć budynek „Naszego Domu” tam figuruje⁵⁰. Do czerwca 2018 roku mieścił się tu jeszcze Dom Dziecka nr 2 im. Janusza Korczaka. W 2018 roku gmach stał się siedzibą Zespołu do Obsługi Placówek Opiekuńczo-Wychowawczych nr 2. Zaś od 2001 roku w dawnym Domu Sierot ma swoje miejsce Korczakianum, pracownia Muzeum Warszawy, kontynuująca prace Komitetu Korczakowskiego.

History of the former Dom Sierot (Orphanage) at 92 Krochmalna during the Stalinist period

This article explores the history of the former Dom Sierot building (an orphanage created by Janusz Korczak and Stefania Wilczyńska at 92 Krochmalna in Warsaw) from 1945 to 1956 on the basis of previously unknown sources, including photographs, from the Warsaw Town Hall archives, Historical Archive of Files and Plans.

The author details the process of restoring and adapting the building to the needs of the Communist Party School in Warsaw, created by the PZPR (Polish United Workers' Party) and operating in the former orphanage between 1949 and 1956. A list of the building's subsequent owners is also provided, followed by a presentation of the building's successful return to its original function with the opening of a new orphanage thanks to the Janusz Korczak Association.

Keywords: Janusz Korczak, orphanage, 92 Krochmalna, Communist Party School in Warsaw, Janusz Korczak Association

49 Niedawno posadami dawnego Domu Sierot wstrząsnęła (dosłownie) inwestycja mieszkaniowa realizowana na sąsiedniej posesji. Na szczęście działania ratunkowe, które podjęto w 2018 r., zapobiegły niechybnej katastrofie budowlanej.

50 „Nasz Dom” powstał w 1919 z inicjatywy Wydziału Opieki nad Dzieckiem przy Centralnej Komisji Związków Zawodowych. Kierownictwo zostało powierzone Marii Falskiej, a Janusz Korczak został konsultantem pedagogicznym. Dom był prowadzony na zasadach wypracowanych w Domu Sierot na Krochmalnej. Pierwsza siedziba mieściła się w skromnym, wynajmowanym budynku w Pruszkowie, przy ul. Cedrowej 12. Tu mowa o gmachu według projektu architekta Zygmunta Tarasina, wybudowanym w latach 1927–1928 specjalnie dla „Naszego Domu” na Bielanych (dziś al. Zjednoczenia 34).